

КОНЦЕПЦІЯ “МАЙНА” В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ АВТОНОМНОСТІ ПОНЯТТЯ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 214–217

Досліджується принцип автономності як важливий елемент сучасної практики Європейського суду з прав людини.

Майже тридцять років Європейський суд з прав людини утримувався від активного застосування ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, незважаючи на те, що в конвенційні органи надходили численні скарги, а в європейських країнах активно обговорювалось питання необхідності поширення стандартів прав людини на сферу відносин власності. На наш погляд, “стриманість” Суду значною мірою пояснювалась тим, що наявна практика Суду ще не повною мірою забезпечувала розв’язання складних проблем тлумачення, які виникають при визначенні того, що власне є об’єктом захисту, тобто що належить до “власності” (за термінологією ст. 1 Протоколу 1 — “майна”). Очевидною була неможливість визнавати основою підходу ті принципи тлумачення власності, що застосовуються в національному законодавстві, оскільки надто різними є правові системи країн — учасниць Конвенції і неможливо віддавати перевагу жодній з них. Визначення змісту поняття “власність” стало можливим лише з формулюванням основних універсальних принципів підходу Європейського суду з прав людини до тлумачення норм Конвенції. Серед них ключове значення мав принцип “автономності” понять.

Концепція “автономності” понять є одним з важливих елементів сучасної практики Європейського суду з прав людини, яка в судовому тлумаченні дає можливість узгоджувати положення Конвенції та національне законодавство. Більшість основних понять Конвенції визнаються “автономними”: “кримінальне обвинувачення”, “громадянські права”, “власність”, “правомірне затримання”, “помешкання” тощо. Застосування концепції автономності конвенційних понять у контексті аналізу поняття “власність” ставить передусім практичне

питання про необхідність та можливість уніфікації відповідної термінології у державах Ради Європи. Проте проблема не вичерпується лише термінологічним аспектом. Вона стосується більш фундаментальних аспектів правового життя.

Концепція автономності конвенційних термінів формувалась Судом протягом тривалого часу [1]. До її базових положень, які мають аналізуватись у контексті тлумачення поняття “майно” в ст. 1 Протоколу 1, належать такі.

По-перше, метод автономного тлумачення викликаний необхідністю формулювати конвенційні поняття, виходячи із загальних принципів та цілей Конвенції, що зближує його з методом цільового (телеологічного) тлумачення. *По-друге*, автономність понять має чітко визначену природу, що не дозволяє проводити прямі аналогії із повсякденним значенням терміна автономності. Суд наголошує, що автономність конвенційних понять — це такий спосіб тлумачення, який не дозволяє державам давати в національному законодавстві визначення, що відповідають інтересам виключно держави і порушують баланс публічних та приватних інтересів. *По-третє*, автономність конвенційних понять означає вимогу не уніфікації національного законодавства, а вимогу застосовувати єдині правила та принципи їх тлумачення. Саме цим забезпечується існування єдиного європейського стандарту захисту права власності. Сприйняття цього принципу ускладнюється традиціями позитивістського праворозуміння. Наприклад, болгарські експерти Звіту про відповідність законодавства та правозастосовної практики вимогам Конвенції наголошували на необхідності уніфікувати термінологію національного законодавства та конвенційну. Однак така позиція не знайшла

підтримки європейських експертів, які виходили з принципу автономності конвенційних понять [2]. Необхідність держав орієнтуватись на автономні конвенційні поняття забезпечує їх пріоритет щодо національного законодавства. Так реалізується принцип субсидіарності конвенційного механізму захисту права власності [3]. На думку Н. Траверстона, “автономна інтерпретація виконує функцію гармонізації правових інструментів захисту права власності в країнах — членах Ради Європи” [4].

Регулювання відносин власності в національних правових системах здійснюється різними засобами, у різних галузях законодавства, з урахуванням національних особливостей правової системи (тут варто лише згадати той факт, що вона поширюється на країни як прецедентного, так і статутного права). За таких умов можливість формулювання прийнятних для всіх стандартів захисту права власності стає винятково складним завданням.

Однією з найсуттєвіших проблем є домінування класичних теорій об'єкта права власності, згідно з якими об'єктами права власності можуть бути лише речі. Поширення права власності на права чи дії принципово обмежується неможливістю поширення на такі об'єкти правил, які за змістом можуть стосуватися лише речей. Наслідком такого поширення може бути необхідність визнання єдності правового режиму речових та зобов'язальних прав, що суперечить загальним принципам цивільного права.

У рішенні по справі “*R. L. v Netherlands*” (1995) Суд дав визначення “автономних” понять: “Це такі поняття, визначення яких у національному законодавстві має відносну цінність і є лише початковим моментом в їх тлумаченні... а їх зміст визначається лише в контексті Конвенції, а не на основі їх значення в національному праві” [5]. Таке визначення сприймається неоднозначно, як і сама можливість використання автономних понять. Один із членів Суду висловив окрему думку з цього приводу: “Якщо відходити від визначень національного законодавства і віддавати переваги автономним поняттям, ми можемо настільки далеко відійти від реальності, що матимемо справу з абстрактними філософськими поняттями, які практично неможливо буде застосовувати до оцінки конкретних обставин справи” [6].

Однак така позиція визнається недостатньо обґрунтованою з точки зору доктрини застосування Конвенції. Передусім звертається увага на необхідність гнучкості і динамізму в тлумаченні її положень (так званий принцип “живого інструменту”). Як наслідок, реальний “обсяг права”, яке захищається на

основі тлумачення концепції автономних значень, виявляється істотно ширшим, ніж може здатись. Достатньо помітним це є в судовому тлумаченні поняття “власність”/майно, яке фактично розширює обсяг права за рахунок його доповнення широким спектром економічних прав (правомірні сподівання; право отримання майна чи майнових прав на основі судових рішень; вимоги щодо соціальних виплат; корпоративні та суміжні з ними права тощо). Це дає підстави для висновку про те, що ст. 1 Протоколу 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод захищає якісно відмінні “економічні інтереси” як фізичних, так і юридичних осіб. Як свідчить аналіз практики Європейського суду, у контексті Конвенції до майна належать, крім рухомих і нерухомих речей, також:

- акції компаній (пояснення Європейського суду за скаргами № 8588/79 та № 8589/79 “Бреймлід і Мальстром проти Швеції”);
- позови про відшкодування збитків за внутрішнім законодавством;
- рішення арбітражного органу у зв'язку зі спором (Справа “Грецькі нафтопереробні заводи “Стерн” проти Греції”);
- законні розрахунки на те, що існує певне становище (Справа “Компанії “Пайн Веллі девелопментс Лтд” проти Ірландії”);
- господарські інтереси, пов'язані з управлінням бізнесом, а також управління клієнтурою (ділова репутація, нематеріальні активи тощо) (Справа “Іатрідіс проти Греції”, Справа “Ван Марле та інші проти Нідерландів”);
- право на пенсію (якщо протягом певного періоду робилися внески) (Справа “Мюллер проти Австрії”) [7].

Як бачимо, поняття “власності” і “майна” у значенні ст. 1 Першого протоколу доволі широке. Це цілий спектр економічних інтересів, які потрапляють у сферу дії права власності, включаючи рухоме і нерухоме майно, майнові та немайнові інтереси. І на практиці поняття власності отримало доволі широке тлумачення та застосування. При розгляді справ Хендісайд та Маркс Суд пояснив, що різноманітні терміни належать до концепції власності в звичайному розумінні цього слова. Але в справі Маркс Суд висловив думку про те, що ст. 1 Першого протоколу застосовується лише до існуючої власності тієї чи іншої особи, а не до права набувати власність. Право наслідувати власність не є майновим правом доти, доки воно не оскаржується. А отже, гарантіями ст. 1 Протоколу 1 не можна скористатись доти, доки не виникнуть підстави оскаржити право на власність,

що є предметом спору. Правом захищається лише реально існуюча власність, а не право набувати власність у майбутньому.

У болгарському й українському законодавстві використовується таке визначення: право власності — це право особи на річ (майно), яке вона реалізує відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 Цивільного кодексу України). Закон Республіки Болгарія “Про власність”, перша редакція якого була прийнята в Болгарії 16 листопада 1951 р., у сучасному вигляді трактує такі види власності: державна власність місцевих органів самоврядності або общин, кооперативна, а також власність інших юридичних осіб і приватних осіб. Положення про державну власність у Болгарії закріплено у ст. 18 Конституції Республіки Болгарія: “Підземні багатства, прибережна пляжна смуга, дороги республіканського значення, а також води, ліси і національні парки, природні і археологічні заповідники, визначені законом, є винятковою власністю держави”.

Таким чином, до об’єктів права власності віднесено не тільки речі, що є предметами матеріального світу, відносно яких можуть виникати цивільні права та обов’язки, але й майно, що визначається як особливий об’єкт права власності, до якого відносять окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов’язки. Окремими видами майна вважають підприємство як цілісний майновий комплекс та валютні цінності. Водночас розуміння об’єктів права власності в болгарському та українському законодавстві залишається дещо вужчим, що позначається на ефективності захисту права власності в зазначених країнах.

Європейський суд з прав людини самостійно оцінює зміст терміна “майно”. При цьому оцінка може не збігатися з визначеннями й оцінками, що зазвичай застосовуються у внутрішньому (національному) праві. Цей метод “автономного” тлумачення широко застосовується Європейським судом. Так, у справі “Беєлер проти Італії” від 5 січня 2000 р. суд зазначив, що поняття “майно” у ст. 1 Протоколу 1 має автономне значення, яке не обмежується власністю на фізичні речі. Воно є незалежним від формальної класифікації у національному праві: деякі інші права та інтереси, що становлять активи, можуть розглядатися як право власності й, таким чином, як “майно” в цілях даного положення [8].

Європейські дослідники зазвичай звертають увагу на те, що визначальними критеріями для оцінки майна є економічна цінність, тобто його грошова оцінка, виходячи з об’єктивних чинників, а також ознака реальності майна — майно має бути

наявним, оскільки Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод не захищає майбутні права [9]. Однак ці ознаки не можуть повною мірою пояснити хоча й розширене, однак не абсолютне тлумачення цього поняття. Не всі економічні цінності певного суспільства, на які посилаються заявники в своїх скаргах, належать до майна в контексті конвенційного механізму. Крім того, Суд ніколи не намагався дати загальне визначення майна або вичерпний перелік його різновидів, як це звичайно можна знайти в національному законодавстві. Навпаки, у численних рішеннях Суду підкреслюється відсутність як можливості, так і необхідності давати такі визначення [10].

Викладені обставини дають можливість визначити критерії, якими зазвичай керується Суд, даючи визначення майна, і які є ключовими в тлумаченні конвенційного поняття “власність”. Як вже зазначалось, Суд виходить з автономності поняття “майно”, однак цим не обмежується. Важливе значення має врахування цільової природи цього поняття в системі захисту прав людини, а також врахування соціально-економічного контексту та наслідків відповідних порушень прав людини, завдяки чому можна вести мову про поєднання принципу автономності з принципом телеологічного тлумачення та принципом неподільності прав людини. Слід також зазначити, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод однаково захищає право власності фізичних та юридичних осіб, що часто відбувається в болгарському та українському законодавстві.

Теза про неподільність прав людини в контексті автономного тлумачення поняття “майно” дозволяє Європейському суду з прав людини звертатись до проблеми захисту соціальних та економічних прав людини. Право власності забезпечує життя, гідне людини, відповідно, повага до фундаментальних прав людини передбачає повагу до власності. Посилення захисту майнових прав забезпечує “проникнення конвенційних механізмів захисту прав до сфери соціально-економічних прав”. У рішенні у справі “Ейрі проти Ірландії” Суд зазначив, що “хоча в Конвенції пояснюється, які саме права є громадянськими та політичними, чимало з них приводять до наслідків соціально-економічного характеру”, тому між сферою соціальних, економічних прав та сферою, яку охоплює Конвенція, не існує якоїсь абсолютної межі [11].

Завдяки цьому тлумаченню можна зробити кілька принципово важливих висновків. По-перше, виникають підстави для суттєвого розширення змісту поняття “власність”, яке не обмежується володін-

ням лише матеріальними об'єктами (майном), а включає і деякі інші права або інтереси (наприклад, право на отримання відшкодування на підставі судового рішення, право користування ліценціями чи дозволами тощо) [12]. Особливе значення має позиція Європейського суду з прав людини щодо віднесення до власності деяких видів соціальних виплат. Розглядаючи справу “*Gaygusuz* проти Австрії”, Суд мав визначитись щодо можливості віднести до “майна” виплату допомоги по безробіттю. Уряд Австрії пов'язував ці виплати з обов'язком держави надавати соціальну підтримку найбільш знедоленим. Однак Суд не погодився з таким підходом і зробив акцент на тому, що майновий характер цієї виплати та можливість її розгляду в контексті ст. 1 Протоколу 1 пов'язані з фактом сплати внесків у фонд соціального страхування. Суд не вбачає потреби в обов'язковому аналізі зв'язку між наданням та обов'язком сплачувати податки або будь-які інші платежі. Тобто Суд виходить за межі визначення, згідно з яким ця стаття передбачає право особи розпоряджатись своїм “особистим майном” [13].

Таким чином, європейські дослідники, аналізуючи окремі випадки розширеного тлумачення змісту поняття “майно”, досить скептично оцінювали спроби визначати конвенційний механізм захисту права власності як такий, що поширюється і на “соціально-економічні наслідки”, дозволяючи вирішувати численні соціальні проблеми. Однак Суд у подальших рішеннях продемонстрував послідовність такого підходу, що базується на принципі неподільності прав людини.

Література

1. Letsas G. The Truth in Autonomous Concept: How to Interpret the ECHR / G. Letsas // European Journal of International Law. — 2004. — Vol. 15. — № 2. — P. 238.
 2. Compatibility of Ukrainian Law and Practice with Requirements of European Convention on Human Rights. — Strasburg. 2001. — P. 104.
 3. Van Dijk P. Van Hoof G. The Theory and Practice of the European Convention on Human Rights / Peter van Dijk, G. J. H. van Hoof. — The Hague.-Kluver, 1998. — P. 75.
 4. Traverstone N. New approach to Old Problem. Property and State / N. Traverstone. — L. OUP, 2005. — P. 58.
 5. Letsas G. The Truth in Autonomous Concept: How to Interpret the ECHR / G. Letsas // European Journal of International Law. — 2004. — Vol. 15. — No 2. — P. 238.
 6. Рішення у справі Ozturk v. Germany (1984). Gomien, Donna, Harris, David, Zwaak, Leo. Law and Practice of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter / Donna Gomien, David Harris, Leo Zwaak. — Council of Europe Publishing, 1996. — P. 184.
 7. Дженис М. Европейское право в области прав человека. Практика и комментарии / М. Дженис, Р. Кэй, Э. Бредли. — М.: Права человека, 1997. — С. 428–435; Карст-Фрікс М. Право на власність: питання імплементації статті 1 Першого Протоколу до Європейської конвенції з прав людини // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О. Л. Жуковської. — К.: ЗАТ “ВІПОЛ”, 2004. — С. 689–693.
 8. Van Dijk P. The Theory and Practice of the European Convention on Human Rights / Peter van Dijk, G. J. H. van Hoof. — The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1998. — P. 75.
 9. Карст-Фрікс М. Право на власність: питання імплементації статті 1 Першого Протоколу до Європейської конвенції з прав людини // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О. Л. Жуковської. — К.: ЗАТ “ВІПОЛ”, 2004. — С. 689.
 10. Spillman D. L Effet potentiel de la Convention europeenne des droits de l homme entre personnes privees. — Bruxelles, Bruylant. — 1995 — P. 77.
 11. Эйри против Ирландии // Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: в 2 т. — М.: Норма, 2001. — Т. 2. — С. 397.
 12. Лутковська В. В. Аналіз практики Європейського Суду з прав людини за статтею 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини // Право на мирне володіння своїм майном. Прецеденти та коментарі. — Львів: Те Рус, 2005. — С. 51.
 13. Gaygusuz проти Австрії. 16 вересня 1996 р. // Gomien, Donna, Harris, David, Zwaak, Leo. Law and Practice of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter / Donna Gomien, David Harris, Leo Zwaak. — Council of Europe Publishing, 1996. — P. 182.
- Автономне тлумачення дає можливість суттєво розширити зміст поняття власності, яке не обмежується володінням матеріальними об'єктами, а включає й інші права або інтереси.*
- Автономное толкование позволяет существенно расширить содержание понятия собственности, которое не ограничивается владением материальными объектами, а включает и другие права или интересы.*
- Independent interpretation allows to expand essentially the maintenance of concept of the property which is not limited to possession of material objects, and includes also other rights or interests.*

Надійшла 8 вересня 2010 р.